

E KIPA MAI A E
HELUHELU I NĀ
MO'OLELO PIHA O
KĒIA NŪPEPA.

NO WAI KE KULEANA?
NA B. KAUAHI

KĀUA I KA
HOLOHOLO
NA LEILANI CHOW

E HO'OUNA MAI!!
I LEKA, MO'OLELO,
NŪHOU, MELE, NANE,
A ME NĀ 'ANO MEA
LIKE 'OLE E ULU AI KA
HOI. KA HUA I KA
UMAUMA, HUA'INA!
leka@kauluhoi.org

KA ULU HOI

E Ho'i ka Hoi na Keawe Goodhue

Eia mai ka pilikia o kēia wā ma Hawai'i nei. 'A'ole kā ho'i i lawa nā mea e pono ai ke ola lanakila o ka lāhui Hawai'i. 'O ia ho'i, 'u'uku wale nā mea e pono ai kākou, 'o nā puke hoihoi 'oe, nā ki'i'oni'oni, nā polokalamu kelepona (apps) ho'i, a me nā mea e luana maoli ai ka lāhui ma kāna 'ōlelo nani. Ko'iko'i loa ia mau mea no ko kākou lāhui. Ua like ho'i ia ko'iko'i

me ka waiwai o nā papa 'ōlelo Hawai'i a me nā mea e a'o 'ia nei ma ia mau papa. 'O ke kula 'ana na'e, he mahele wale ia o ke ola 'ana, a 'o nā mea e luana maoli ai nā po'e Hawai'i, 'o kekahi mahele ia o ke ola. Pono ko kākou lāhui i ia mau mahele 'elua no ke ola piha, e like me ke ola piha o ka po'e 'ōlelo haole. 'Ike a lohe 'ia ka 'ōlelo haole ma ke kula, a laha loa ia 'ōlelo ma waho o ke kula kekahi, ma nā hale kū'ai, ma nā panakō, ma luna o nā ho'olaha a me nā papa hō'ike, ma nā ala nui a pēlā aku. Penei e ola piha ai ia 'ōlelo, ma o ka laulaha o ka 'ōlelo.

Nele kākou i ka puka ‘ole ‘ana o ka ‘ōlelo ma waho o ke kula.

A ‘o ka hapa nui ho‘i o nā puke a nā kula kaiapuni a me nā kulanui e ho‘ohana nei, he mau puke kamali‘i ia, a i ‘ole he puke ia e ho‘ona‘auao aku ana i nā haumāna. Ua lako maika‘i nā kula kaiapuni a me nā kulanui i nā puke ‘ōlelo Hawai‘i, akā he pae ha‘aha‘a nō ia mau puke i pa‘i ‘ia.

E ka mea heluhelu, mai kuhihewa. He maika‘i nō ke kākau a pa‘i ‘ana aku i nā puke no nā keiki ma ka ‘ōlelo Hawai‘i, eia na‘e, inā ‘o ia wale iho nō ka mea e heluhelu ai, e lana wale ana kā kākou ‘ōlelo ma kēlā pae ha‘aha‘a o ka ‘ōlelo ‘ana e like me ka pae o ia mau puke no nā keiki. Eia kekahi, ‘a‘ole ia mau puke he mau mea e luana maoli ai ke kanaka makua ma kona wā nanea e like me ka nanea ‘ana i nā puke heluhelu a ka po‘e haole, ‘o ia ho‘i nā novels. Ua kākau ‘ia ka hapa nui o nā puke kamali‘i i mea e ho‘ona‘auao aku ai i nā keiki a me nā mākuā kekahi. Pono kākou i mau puke a mau mea luana ‘ē a‘e i mea e ho‘i ai ka hoi ma kēia ‘ano hana. He mau ka‘ao kā kākou, akā, ua heluhelu pinepine ‘ia ia mau ka‘ao, a ua haku ‘ia ma ka wā kahiko. Hiki nō ho‘i iā kākou ke kākau i mau ka‘ao hou no keiā wā nei nō. Ma laila nō e ola maoli ai ka hoi e kūpa‘a ma hope o ka ‘ōlelo makuahine a kākou.

No laila, puka ka haumāna mai ke kula ki‘eki‘e kaiapuni, ‘a‘ohe āna mea e heluhelu ai ma waho o nā puke kamali‘i a me nā ka‘ao o ka wā kahiko. Ke puka lākou mai ke kula, ‘o ka hele wale ‘ana iho nō i ke kulanui ka mea e hana ai inā makemake ‘ia ke kūpa‘a ‘ana aku ma ka ‘ōlelo Hawai‘i. He minamina maoli kēia ‘oiai ke makemake nei ia mau hāumana e hahai i kekahi ‘oihana ma waho o ka ‘ōlelo Hawai‘i no ke kula ‘ana: ka ‘epekeka ho‘i, ke kālāi ‘āina, ke kauka ‘ana, a pēlā wale aku, akā ‘a‘ole lākou makemake e ha‘alele loa i kā lākou ‘ōlelo makuahine. Nele kākou i ke koho ‘ole: e hele i ke kulanui i mea e ho‘oikaika a ho‘omau ai i

kāu ‘ōlelo makuahine, a i ‘ole e komo ‘ole i nā papa ‘ōlelo Hawai‘i a ‘imi i kekahi ‘oihana, me ka ho‘oha‘aha‘a ‘ia ‘auane‘i o kāu ‘ōlelo makuahine pono‘ī.

Ua waiho loa ‘ia ka hailona ma ka pu‘e one o ke au i hala, a loa‘a ho‘i ka ‘ike iā kākou, he alahahele nō kēia ua hele mua ‘ia. E hana kākou e like me ka hana a kō kākou mau hulu kūpuna, a kālāi i alahahele o ka na‘auao e like me ke alahahele i kālāi ‘ia no kākou no nā hanauna e hiki mai ana. E ola ka ‘ōlelo Hawai‘i, e ola ia ma nā puke hou, e ola ia ma nā ki‘i‘oni‘oni, e ola ho‘i ia ma nā polokalamu kelepona, a ma nā hana ma‘amau o kēlā lā, kēia lā. Ua ho‘okuleana ‘ia kākou, e noke i ka hana no ka pōmaika‘i o kō kākou lāhui a me ke ola Hawai‘i lanakila ‘ana.

Kāua i ke Holoholo na Leilani Chow

‘Auhea ‘oukou e nā kākou puni i nā ‘ano holoholo like ‘ole, ‘o ka lu‘u kai ‘oe, ‘o ka ‘au kai ‘oe, ke ku‘i ‘opihī ‘oe, ka ‘ohi limu ‘oe, ka he‘enalu ‘oe, a me nā ‘ano lawai‘a like ‘ole o nā kai ‘ewalu. I kou holoholo ‘ana i kai he aha kāu e ‘ōlelo ai? He ‘ōlelo paha kāu? A i ‘ole he mū ho‘i kāu? Inā he ‘ōlelo kāu, he waha he‘e paha? He aha lā ke kumu? He pepeiao ko ka i‘a? I kēia mau lā, he mea ma‘amau ka ‘ōlelo "holoholo",

akā, no ke aha mai kākou e ho‘opuka ai i ia hua ‘ōlelo?

Ma ka mo‘olelo no ka i‘a hāmau leo o ‘Ewa, a‘o mai kākou i ke ko‘iko‘i o ka hāmau leo i ka ‘ohi ‘ana i nā pipi. Ma ka ‘ōlelo no‘eau "he pepeiao ko ka i‘a" ‘ike kākou i ka lohe a me ka ho‘omaopopo ‘ana o nā i‘a i kā kākou ‘ōlelo ‘ana. Ma ke ka‘ao ‘o Punia a me ka po‘e manō ‘o Kai‘ale‘ale mā, ‘ike kākou he mau pepeiao nō ho‘i ko ka manō, a e aho paha ka waha he‘e ke hele kākou i ka lawai‘a. Akā, ma mua o ko kākou hō‘ea ‘ana i kahakai ha‘i aku kākou i nā kama‘āina, "E holoholo ana au," a i ‘ole, "E hele ana au i ka holoholo." No ke aha mai? ‘A‘ole anei ka i‘a ma loko o ke kai? ‘A‘ole paha e lohe ‘ia ko kākou mau leo mai kahi mamao mai. Eia ka mo‘olelo a ko‘u ‘anakē i ha‘i mai ai e pili ana iā Moloka‘i a me ka ho‘opuka ‘ia ‘ana o kēia ‘ōlelo ‘o holoholo, ‘a‘ole no ka i‘a wale nō o kai.

I ka wā kahiko, ma ka mokupuni ‘o Moloka‘i, hō‘ea maila kekahi malihini i ke ahupua‘a ‘o Kainalu. Aia kēia ahupua‘a mana‘e o ka mokupuni ma waena o nā ahupua‘a ‘o Kawaikapu a me Puinuohua. ‘Ano ‘ē kēia kanaka no ka mea komo ‘o ia i ka ‘ahu i nā manawa a pau a noho ‘o ia ma kapa o ke ala nui i kēlā me kēia lā. Nīele aku ‘o ia i nā mea e hele wāwae ana ma ke ala hele i ka lākou e hana ai a pane maila nā kamahela iā ia.

I kekahi lā, ua nīele aku kēia kanaka ‘ē i nā keiki e hele wāwae ana, "I hea ana ‘oukou?" A pane mai nā keiki, "E hele ana mākou i kēlā pōhaku nui no ka ‘au kai ‘ana." Ma hope iho, nanahu maila ka manō, pau nā keiki i ka make. Auē nō ho‘i ē!

I ia lā a‘e, ua hele wāwae ka lawai‘a ma ke ala hele a nīele hou ke kanaka ‘ē, "I hea ana ‘oe?" Pane maila ka lawai‘a, "Ke hele nei au i kēlā kū‘ono me ka‘u ‘upena." A ma hope iho, nanahu maila ka manō, pau ka lawai‘a i ka make. Auē nō ho‘i ē!

I ia lā a‘e, e hele wāwae ana nā ‘ōpio ma ke ala hele a nīele hou akula ke kanaka ‘ē, "I hea ana ‘oe?" Pane maila nā ‘ōpio, "E hele ana mākou i kai no ka he‘enalu ‘ana." A i ko lākou he‘enalu ‘ana, nanahu maila ka manō, pau nā ‘ōpio i ka make. Auē nō ho‘i ē!

Kaumaha loa ko Kainalu. ‘Eha ko lākou mau pu‘uwai i ka ho‘i ‘ole ‘ana mai o ua mau ‘ohana nei mai ke kai mai. Hele a huhū ka po‘e o laila, a lilo lākou i ka huoi no ke kanaka nīele me ke ‘ahu. Kauoha akula lākou i ka malihini, penei, "E hemo kou ‘ahu." ‘O ka mahuka a‘ela nō ia o ka malihini, me ka pane ‘ole ‘ana mai! Hopu ‘ia auane‘i ia kanaka a i ko lākou wehe ‘ana i kona ‘ahu, ‘ike ‘ia akula, aia he waha manō ma kona kua! Maopopo ‘ia a‘ela, ‘o ia ka mea nāna i nanahu aku a make ko lākou po‘e ‘ohana ma ke kai, a no laila ua puhi ‘ino ‘ia ka malihini i ke ahi a hiki i kona make loa ‘ana. Paepae nā po‘e i nā pōhaku ma luna o kona kino a kapa ‘ia kēlā pu‘u ‘o Pu‘uomanō. No ia mea, ‘a‘ole i ha‘i a‘ela ka po‘e kahiko i ka lākou e hana ai ma kai, a ho‘opuka ‘ia ka hua ‘ōlelo ‘o "holoholo".

No wai ke kuleana? na B. Kauahi

Aloha mai e nā hoa ‘āina mai Hawai‘inui Kuauli a i Kaua‘i o Manōkalanipō.

Auē ka mokuāhua ē no kahi makapehu e ‘ohi hāpuku wale nei i ka mona o ka ‘āina kuleana o nā kupa nohopapa o ka ‘āina. He ‘apakau wale i kā ha‘i, he lima lālau ‘ino, he kā‘ili ‘āina, he ho‘opuehu i nā ‘ōiwi e noho nei. ‘O wai kā ho‘i ia Makapehu e kuko nei i ka lako o ka maka‘āinana? ‘O Māka Zuckerburg ho‘i ia. ‘O ia ho‘i ka mea nāna i ho‘okumu i kekahi kahua o ka pūnaeweale i kaulana loa maila, ‘o Facebook. Ua ku‘i maila ka lono, ke ho‘opi‘i mai nei ka Makapehu i nā kānaka e noho nei i mau ‘āpana ‘āina kuleana e waiho nei i loko o kahi ‘āpana nui wale āna i kū‘ai maila, he 700 ‘eka. Ua ho‘olilo akula ‘o Mika Makapehu he 100 miliona kāla no ke kū‘ai ‘ana i ia mau ‘eka.

Aia nō ma kahi o ‘umikūmāhā mau ‘āpana ‘āina kuleana i loko o nā ‘eka he 700. Ua ho‘oholo aku ‘o Mika Makapehu i ‘ewalu hihia ma ka ‘aha ho‘okolokolo ‘āina o Kaua‘i. ‘O ke kumu paha o kēia ho‘opi‘i ‘ana kona ‘i‘ini e kūkulu a‘e i mau hale. A i mea e kūkulu ai, pono ka ho‘onā ‘ana aku i nā kuleana ‘āina ma ka ‘aha ho‘okolokolo. ‘O ia ka hana ma‘a mau ma lalo o

ke kāmāwai, no ka mea, inā huikau a pohihihi ka mo‘okūauhau o ke kuleana ‘āina, ‘a‘ole e maopopo le‘a ka mea nona ke kuleana. A e pilikia ana nō kā ho‘i kahi Makapehu inā kūkulu ‘o ia i hale pipi‘i loa, a ma hope iho, ‘ōlelo aku kahi kanaka, “No‘u ke kuleana, a no‘u kēia ‘āina.” A laila, inā pono ka ‘ōlelo a ua kanaka nei a pono kona kuleana, e lilo loa ana ko Makapehu hale kāsela i ke kanaka nona ke kuleana.

Eia kekahi, aia kahi ala hele kahiko loa e holo ma loko o kēia wahi o Makapehu. I ka mana‘o o ka lehulehu, ‘o ke Ala Loa ia alahahele. Ma ia ala nō i holo ai nā po‘e kūpuna no ka lawai‘a ‘ana. Mau nō kēia ‘ano hana a nā kupa ma ke Ala Loa a hiki i kēia lā. Akā, eia nō kahi Māka e ki‘i nei e ‘oki. ‘A‘ole i lawa nā ‘eka he 700, ‘a‘ole i lawa ka hale kāsela nunui nona wale iho nō. ‘A‘ole nō kā ho‘i i makemake ‘o Makapehu e ‘a‘e kū nā kupa ma luna o ka ‘āina ona. Me he mea lā, ua pehu maila ia maka i ka hana ‘ālunu.

‘O ka ‘au‘a kuleana ‘āina, he pilikia i laha mai kahi kapa a kahi kapa aku o ko kākou pae ‘āina aloha. Ua nui wale nā ‘āpana ‘āina kuleana i ho‘oilina ‘ia i nā kānaka, he mau mamō ho‘i na ke kanaka nona ka ‘āina. A ke hala kekahi me ke kākau ‘ole ‘ana i ka palapala ho‘oilina, e ‘oi aku ana ka huikau o ka mo‘okū‘auhau no ka ‘āpana ‘āina kuleana. He mau ‘ohana i loa‘a i ia pilikia mai ka wā ma mua mai, he mau hanauna ma hope mai o ka makahiki 1850. Inā ‘a‘ohe palapala ho‘oilina, ho‘omāhele like ‘ia ke kuleana o ka ‘āina ma waena o nā ho‘oilina. ‘O ia nō ke kāmāwai o ka Moku‘āina. Mau aku ka ho‘omāhelehele ‘ia ‘ana o nā kuleana ‘āina. ‘O ka hopena, lilo ka ‘āina i hunahuna, he ‘ili‘ili makali‘i, he hune one. A laila, ‘o ke kū‘ai wale ‘ana aku nō iā ha‘i ka mea ho‘okahi i koe. Na wai ho‘i e ola i ho‘okahi hunahuna?

‘Ōlelo ‘ia ho‘i, inā ‘a‘ole i pane aku nā ‘ohana i loko o nā la he 20, kāpae ‘ia nō ko lākou kuleana ma ka ‘aha ho‘okolokolo. He hewa a he pono ‘ole kēia, ‘oia i ‘a‘ole hiki ke ‘oki ‘ia ka

pilina ma waena o ka ‘āina a me ke kanaka ma hope o nā lā he 20, a he 40, a he 400, a he 4,000, a he 40,000. No laila, e no‘ono‘o kākou i ka waiwai o ia mea, he pilina ‘āina. He pilina ‘ohana nō ho‘i ia— ua pa‘a mua nō ma mua o ko kākou hānau ‘ia ‘ana a e mau aku ana nō ma hope o ko kākou hele ‘ana ma ke ala ho‘i ‘ole mai. Ke ‘oki ‘ia nei ia pilina ma o ke kā‘ili ‘ana mai o ka po‘e makapehu, akā na‘e, ‘oi aku paha ke ‘ino o ke kānāwai māhele ho‘oilina. ‘O ia nō ka mea laulaha e ‘oki i ka pilina kapu ma waena o ka ‘āina a me nā hoa ‘āina. No laila, ‘o ka mea e ho‘okō i ko kākou kuleana aloha ‘āina, ‘o ia ho‘i ka mālama ‘ana i ka mo‘okū‘auhau o ka ‘āina i ‘ole e ho‘omāhelehele ‘ia ai ka ‘āina a hiki i ka manawa o ke kū‘ai wale ‘ana aku.

Pehea ka nui o ka ‘āina e lilo ana iā ha‘i? ‘A‘ole hiki ke ‘ike ‘ia ā lilo loa ka ‘āina i hunahuna e hiki ‘ole ke ‘ai ‘ia. Akā nō na‘e, inā ‘eleu mai nō ‘oukou a kū i ka hoe uli, ‘a‘ole e nalo ana ia moku i ke kai ko‘o. ‘Auhea wale ‘oukou e nā kalo kanu o ka ‘āina, no ‘oukou ka ‘āina, no ‘oukou ke kuleana. E ‘au‘a, e kāohi, e kūpa‘a ma hope o ka ‘āina pono‘ī ou, e Hawai‘i.

KA PO‘E HO‘OPUKA NŪPEPA

Leilani Chow
Keawe Goodhue
B. Kauahi

LUNA HO‘OPONOPONO
Kahikina de Silva

HOPE LUNA
HO‘OPONOPONO
Ha‘alilio Williams-Solomon

HELU 15, PUKE 1
